

LIBERTATEA DE „A AVEA” *VERSUS* ÎNTELEPCIUNEA DE „A CREDE” ÎN NOUA EUROPĂ POSTMODERNISTĂ

Conf. univ. dr. Alois GHERGUȚ
Universitatea „Al. I. Cuza” Iași

Religia, fenomen uman universal, este întâlnită în toate culturile și civilizațiile, unde ființe spirituale sau forțe paranaturale sunt cauza vieții și a morții, a apariției Universului și a multor fenomene ale naturii, intervenind adesea în mersul lumii. În același timp, o cultură dăinuie prin ritualurile și instituțiile pe care le poate crea (inclusiv cele cu caracter religios). Cu cât oamenii pot să dedice mai multă energie acestora, cu atât mai plină de viață devine cultura; aceasta le oferă oamenilor o motivație de a-și folosi surplusul de energie și timp pentru a menține și dezvolta ritualurile și instituțiile care, la rândul lor, favorizează colaborarea și interacțiunea în cadrul societății. Religia îl protejează pe om împotriva propriului egoism, iar viziunile pe care ea le zugrăvește oferă o direcție pentru societatea ce tinde spre o creștere a colaborării și creează un sens al acestei colaborări (de-a lungul timpului mai multe teorii sociologice au încercat să explice rolul religiei în societate, printre cele mai cunoscute fiind cele ale lui Alfred Webers și Emile Durkheim). Durkheim definește religia în două etape: în primul rând, trebuie să ne eliberăm mintea de toate ideile preconcepute despre religie și, în al doilea rând, trebuie să examinăm diferitele sisteme și forme religioase pe care le știm în realitatea lor concretă. Este greșită definiția conform căreia religia este o speculație despre tot ceea ce nu poate fi explicat științific. În opinia lui Durkheim, religia este, în primul rând, socială, pentru că reprezentările religioase exprimă realități colective; la baza tuturor sistemelor de credințe se află un număr de reprezentări fundamentale, concepte și ritualuri care, în afară de diversitatea formelor, au aceeași semnificație și îndeplinesc aceleași funcții peste tot. Altfel spus, religia reprezintă totalitatea credințelor organizate într-un anumit fel, astfel încât să formeze un sistem unitar și o independență strictă față de alte sisteme. (El spunea că o persoană care cercetează fenomene religioase fără să poată exprima sentimente religioase, fără să participe la viața religioasă a comunității în care trăiește, este asemenea unui orb care cercetează culorile; criticii lui au reacționat imediat afirmând că este o atitudine

partizană: e ca și cum doar femeile ar putea studia feminismul. De reținut că ideile lui au fost criticate atât de reprezentanții lumii religioase, cât și de oamenii de știință.)

Nu în ultimul rând, din punct de vedere istoric, religia și autoritatea statală au coabitat, iar deținătorii puterii n-au întârziat să folosească forța de convingere a viziunilor religioase pentru propriile lor scopuri.

Ce ne determină să credem în ființe supranaturale sau în forțe atribuite unor surse supraomenești (precum zei, îngeri, sfinți, totemuri, vrăjitori etc.)? Explicația ține de structura noastră psihică; în fondul nostru cognitiv avem o puternică înclinație de a găsi cauze la tot ceea ce se întâmplă în viața noastră și în jurul nostru; omul prin natura sa este determinat să creadă; în același timp, psihismul uman are nevoie de certitudini pentru a înțelege sau pentru a explica și argumenta un fapt, un eveniment sau o anumită teorie; din acest motiv dogma nu este acceptată de oricine dintre noi, pentru că nu poate fi argumentată cu elemente direct decelabile. Dacă adăugăm și faptul că cei mai mulți oameni au o tendință spre animism, putem înțelege de ce suntem dispuși să acceptăm fără rețineri că întotdeauna există o ființă supranaturală în care găsim explicațiile și cauzele a ceea ce ni se întâmplă în situațiile pentru care nu avem argumente raționale. Altfel spus, atunci când „detectorul” automat de *ființe-cauze* este în funcțiune și nu identifică nimic concret care să justifice anumite fenomene sau întâmplări, atunci inventăm cu ușurință o ființă supranaturală, invizibilă, căreia îi acordăm credibilitate și recunoașterea superiorității (vezi fenomenul „icoanele care plâng” sau fenomenele naturale catastrofice – oamenii simpli explică aceste lucruri prin intermediul unor forțe supraomenești). Atunci când ne-am însușit credințele, dogmele sau miturile, ne este mult mai ușor să acceptăm manifestările ieșite din comunul nostru cotidian sau evenimentele care depășesc limitele noastre de explicare și înțelegere. Cu alte cuvinte, zeii și alte existențe supranaturale sunt rezultatul unei combinații dintre nevoia noastră de a vedea cauze, a vedea ființe și a relata ceea ce se sau ni se întâmplă. Aș spune că, vrem sau nu vrem, suntem condamnați să credem; cel ce nu crede sau nu are un resort interior al credinței, indiferent de natura acestuia, tinde spre alienare. Așa putem explica creșterea gradului de alienare în rândul persoanelor care au ales să trăiască *libere*. Prin urmare, această premisă ne ajută să înțelegem mai ușor care este cauza degradării echilibrului interior la omul care a ales să trăiască cu iluzia libertății cugetului. Liber-cugetătorii ultimelor decenii au căutat să demonstreze că esența tuturor lucrurilor și armonia Universului în care trăim sunt determinate de om și de rațiunea sa – *omul, centrul Universului, poate influența esența tuturor lucrurilor*.

Psihologul Jesse Bering a avansat ideea că, de-a lungul procesului evoluționist al gândirii omului, omul s-a concentrat din ce în ce mai mult pe puterea propriei conștiințe și a celorlalți, ajungând să considere propria conștiință ca independentă de corp. Atunci când analizăm sau interpretăm conștiința celorlalți încercăm să simulăm gândurile lor în mintea noastră; cea mai naturală atitudine este că noi pornim de la ideea că procesele de gândire continuă de la sine, ceea ce a dus la concluzia că propria noastră conștiință este nemuritoare, fapt care a dat naștere credinței într-un „suflet”. Această teorie ne poate explica de ce ne este greu să ne imaginăm în starea de a fi morți. Alți cercetători susțin că reprezentările despre suflet sunt un rezultat al îndochinării culturale. Aceste afirmații sunt contrazise de copiii mici cărora le este mult mai ușor să creadă că până și lucrurile moarte au conștiință – copiii se nasc cu un animism natural.

Există mulți teologi și filozofi care susțin că știința nu va putea niciodată să ofere o descriere completă a realității. Ei spun că există două planuri ale realității: unul causal și altul transcendental. Conform celor care agreează o asemenea diviziune, experiențele religioase ar avea loc în planul transcendental. Interdependența cauză-efect din lumea obișnuită poate fi cercetată de știință, dar la aspectele transcendente nu se poate ajunge cu instrumentele științifice lumești și cu tipul de raționamente pe care le dezvoltă gândirea noastră – există și va exista întotdeauna o parte a lumii care va rămâne o enigmă. Imaginați-vă ce s-ar întâmpla cu noi, cu omenirea întreagă, dacă am dezlega toate misterele acestei lumi. Paradoxal, ne-am putea regăsi într-o lume a derutei și a luptei pentru supremație, un fel de Turnul Babel la o scară foarte mare, în care fiecare om nu ar avea alt țel decât să le demonstreze celorlalți că se află deasupra lor sau că fiecare deține adevărul absolut.

În altă ordine de idei, privind omul și dincolo de rațiune, vom putea înțelege că devoțiunea religioasă reprezintă un sentiment complex, o trăire afectivă aparte care conține dragoste, supunere completă în fața unei forțe inexplicabil superioare, un puternic sentiment de dependență, teamă, venerație, mulțumire, satisfacție, împlinire, speranță în viitor și poate și alte aspecte. Nici o altă ființă nu poate trăi un sentiment atât de complex fără să fi atins un nivel intelectual și moral relativ înalt. (Criticii acestei poziții afirmă că putem găsi o anumită asemănare între această stare sufletească și adâncă devoțiune a câinelui față de stăpânul său, amestecată cu o supunere totală, parțial teamă și poate și alte stări similare cu cele descrise anterior.)

Mircea Eliade reușește în teoriile sale să îmbine într-un mod armonios lumea sacrului cu cea a profanului, subliniind relația dialectică dintre sacru și profan, o relație de opoziție axiologică, dar de complementaritate

ontologică; în același timp, aduce în prim-plan ideea de *homo religios* (om religios), înlăturând ideea de *zoon politikon* (animal politic) așa cum îl definea Aristotel, subliniind faptul că religia, în aspectul ei de credință, se găsește la baza ființei dintotdeauna și pentru totdeauna.

În lumea postmodernă de astăzi ne este dat să trăim o experiență asemănătoare cu cea a lui André Malraux, care, aflat sub influența devastatoare a ororilor celor două conflagrații ale secolului al XX-lea, profetea că *secolul al XXI-lea va fi religios sau nu va fi deloc*; făcea această afirmație în deplină cunoștință de cauză, deoarece în Franța, unde a fost și ministru al Culturii vreme de 10 ani, începuse, cu aproape două secole înaintea lui, lunga și zbuciumata fugă a omului de Dumnezeu. Tonul a fost dat de iluminiștii francezi, care au îndemnat poporul, din umbră sau prin ridiculare fățișă, să se proclame liber de constrângerile religiei, reiterând într-o formă revoluționară teza filozofului antic Protagoras, conform căreia „omul este măsura tuturor lucrurilor”. Un episod elocvent în acest sens este reprezentat de decizia locuitorilor Parisului care au ales o obscură dansatoare de cabaret – Madmoiselle Candeille – și pe care au purtat-o în triumf până la Catedrala Notre-Dame, unde au încoronat-o drept *Zeiță a Rațiunii*. După ce s-au închinat ceremonios zeiței pe jumătate nude tronând pe altar, mulțimea a ars în mod solemn Biblia în piața din fața catedralei, declarând că de acum înainte Rațiunea și numai Rațiunea avea să conducă Franța. Din acel moment aceste idei au început să cutreiere lumea până în zilele noastre (efectele create de supremația rațiunii umane s-au întors mai târziu împotriva omului; amintim aici doar așa-numitul „rasism științific” care a permis clasificarea rasei umane, pe criterii științifice, descoperite de biologie, genetică, psihologie etc., în rase inferioare și rase superioare. De aici nu a mai fost decât un pas până la reluarea anticei idei spartane de eliminare a celor slabi, sub forma eugeniei, reprezentative fiind, mai ales, măsurile promovate de Hitler și apoi de Stalin, urmând și alte state în care politica rasială și de apartheid a făcut milioane de victime.)

Cultura europeană a devenit cu trecerea vremii o cultură din ce în ce mai secularizată, adică o cultură care tinde să-l elimine pe Dumnezeu din realitatea obiectivă pentru a pune în locul său omul. Așa se explică afirmațiile lui Feuerbach, care spunea, la capătul unui proces logic de evoluție filozofică: nu Dumnezeu l-a creat pe om, ci omul l-a creat pe Dumnezeu. Cu alte cuvinte, putem spune că de la Revoluția Franceză cultura europeană se bazează pe separația radicală dintre domeniul public și cel privat, tinzând în permanență să excludă religia din sfera publică pentru a o transforma într-o chestiune de opinie personală. Secolul luminilor, care a însoțit Revoluția Franceză, n-a făcut decât să desăvârșească filozofic separația radicală dintre cele două domenii amintite. Din punct de vedere religios,

această dihotomie a constituit o lovitură gravă adusă creștinismului, care a încetat să mai joace un rol obiectiv în societatea europeană, pentru a fi izolată în sfera subiectivismului personal, deschizându-se astfel perspectiva fragmentării creștinismului în nenumărate secte.

În viziunea teologului protestant Fr. Gogarten, secularizarea este consecința libertății din partea ființei umane față de lume și față de dominația acesteia asupra lui. Această exigență a libertății duce la secularizarea lumii, în sensul că această lume nu mai este o lume dominată și condusă de zei și de stăpâni; lumea devine astfel un lucru disponibil, iar libertatea și rațiunea umană sunt cele care încep să guverneze această situație, izolând divinitatea în transcendent. Cunoașterea lui Dumnezeu a devenit astfel o problemă strict intelectuală, fără consecințe spirituale și morale pentru viața credincioșilor, contribuind astfel la procesul de secularizare al societății. Din cele expuse anterior s-a putut desprinde că la baza procesului de secularizare se află trei elemente, și anume: izolarea Divinității în transcendent, autonomia creației și a rațiunii umane și dominarea lumii de către om.

De la Darwin înapoi lumea științifică a încercat o mulțime de sisteme de referință alternative unui Creator, începând cu noi înșine și terminând cu *timpul Planck* (10^{-43} s de la explozia inițială generatoare a Universului, moment în care s-au declanșat cele patru forțe fundamentale – gravitația, forța electromagnetică, forța de interacțiune atomică tare, forța de interacțiune atomică slabă). S-a încercat definirea unor constante universale, spre a descoperi azi, când tehnologia a ajuns la un nivel foarte avansat, că nici măcar viteza luminii nu mai este constantă! A fost suficient un foraj ultra-adânc pentru ca întreg modelul structurii interne a planetei să fie pus sub semnul întrebării. A fost suficient să schimbăm spectrul radiației investigate prin telescoape spațiale, pentru ca imaginea noastră despre Univers, pe care o credeam coerentă și rațională, să fie spulberată. Odată ajunsă la nivel molecular – acolo unde se credea că se găsește secretul evoluției pe verticală –, biologia dă din colț în colț, încercând cu disperare să identifice acest secret ce se transformă pe zi ce trece într-o himeră. În ansamblul său, *establishment*-ul științific este pus sub semnul întrebării, și asta, pentru că se încapățânează să nu-și recunoască neputința în fața problematicei originilor. În concluzie se poate spune că A. Malraux a profețit cu adevărat; el a înțeles prea bine că cei 100 de ani de fundamentare evoluționistă a lumii o vor aduce în cele din urmă pe muchia prăpastiei, așa că numai acea latură a umanității care nu a fost atât de letal afectată de evoluționism – adică *sentimentul religios* – mai oferă o șansă.

Pentru a depăși criza generată de teoriile evoluționiste, lumea științifică a început să adere la o nouă teorie care pune în centrul atenției existența unui designer inteligent al Universului. Când și cum se raportează omul

de știință la acest *designer*, aceasta este o chestiune care ține numai și numai de conștiința și personalitatea sa. Văzut de mulți ca o încercare de a apăra Biblia prin știință (deși un leu nu are nevoie de apărare), *creaționismul științific* este doar o schimbare fundamentală de paradigmă științifică. El urmărește în ultimă instanță să ofere adevărul despre știința evoluționistă, să scoată la lumină caracterul eminentemente religios al acesteia (o religie desacralizată și malefică). În definitiv, știința nu ar trebui să fie decât un instrument al cunoașterii! Și, oricât de mult s-ar strădui, ea nu va putea oferi mai mult decât răspunsul la una dintre întrebările fundamentale: *Cum s-au făcut și funcționează toate?* Dar cealaltă întrebare, cea mai mare: *De ce și pentru ce s-au făcut toate?*, nu-și va găsi niciodată răspunsul în știință.

Meritul creștinismului constă în faptul că oferă o serie de clarificări cu privire la menirea și posibilitatea ființei umane, în virtutea liberului-arbitru, de a fi în legătură directă cu divinitatea. Astfel, Dumnezeu ne-a oferit mesajul evangheliei, atât în virtutea unei acțiuni care pornește de la Dumnezeu la om, cât și în virtutea unei mișcări care pornește de la om la Dumnezeu. Acest aspect trebuie să fie analizat foarte atent prin raportarea la contextul cultural al fiecărei persoane în parte; dacă nu se ține seama de mentalitatea sa și de problemele sale, s-ar putea ca mesajul evanghelic să nu mai găsească ecoul cuvenit în mintea și inima receptorului; de asemenea, trebuie să avem în vedere principalele trăsături ale culturii contemporane, care exercită o influență decisivă asupra credincioșilor prin intermediul mijloacelor de comunicare în masă și care pot constitui tot atâtea resurse sau tot atâtea obstacole pentru educația religioasă din școală.

Mulți teologi s-au împotrivit conceptului de rațiune autonomă sau de cunoaștere autonomă, argumentând că *nu există rațiune autonomă* fiindcă *rațiunea sau este luminată de puterea lui Dumnezeu și pusă în slujba binelui, sau este umbrită de puterea diavolului și pusă în slujba răului*, între aceste două alternative neexistând o poziție intermediară; altfel spus, *rațiunea autonomă este rațiunea omului căzut în păcat*, închis în sine și despărțit de Dumnezeu. Pe de o parte, ea poate contribui la progresul științific al omenirii, dar pe de altă parte, se află la originea profunde crize spirituale și morale cu care se confruntă lumea în general și Noua Europă în special. Nimeni nu poate nega progresul științific și tehnologic înfăptuit sub auspiciile acestei rațiuni autonome, dar nimeni nu poate trece cu vederea că această rațiune autonomă, lipsită de iubire, a dat naștere unor sisteme ideologice care au vrut să *schimbe lumea prin ura de rasă sau prin ura de clasă*, provocând adevărate genociduri pentru zeci de milioane de ființe umane.

Există voci care încearcă să justifice așa-zisa criză a culturii europene prin *interesul ei aproape continuu pentru renașterea unor valori specifice lumii antice (considerate și păgâne)*; este vorba despre tradiții umaniste, filozofice și literare, de pasiunea pentru Roma și Grecia antică și de simpatia de care se bucură între intelectuali ideile antichității clasice. Alte argumente sunt susținute și de *o criză a modelelor culturale și politice* care au inspirat viața europeană în ultimele decenii; ideologiile ateiste, secularismul, comunismul, ca produse ale culturii europene, sunt asociate cu criza, dezorientarea și disperarea. Această nouă realitate a deschis un nou sens vieții și culturii care experimentează modele considerate păgâne sau străine creștinismului. După o îndelungată perioadă de timp în care cultura europeană a fost dominată de raționalism, astăzi aceeași cultură se îndreaptă către vitalism (celebrează apogeul unei vieți abundente, puterea creatoare, bucuria vieții, apetitul pentru putere și fericire), hedonism sau neopăgânism. Iată cum spațiul cultural european s-a constituit într-o arenă unde s-au înfruntat trei forțe: creștinismul, raționalismul științific și vitalismul neopăgân. Neopăgânismul acuză creștinismul că s-a transformat într-o credință raționalistă stearpă ce disprețuiește viața și duce la represiunea instinctelor naturale ale ființei umane, vitalismul înseamnă sănătate, senzualism, trăirea din plin a vieții, în timp ce creștinismul produce doar boală și nevroză. Vitalismul este considerat de creștinism religia omului natural care se lasă dominat de propriile instincte; acesta nu are conștiința păcatului și consideră starea de imoralitate ca stare normală a omului.

Christian Wolff, gânditor iluminist, a înlocuit vechea imagine organică a lumii cu imaginea lumii ca mașină, care a devenit fundament al unei filozofii și teologii iluministe a naturii. Din momentul în care *lumea apare ca mașină ce funcționează prin ea însăși, atunci se exclude din principiu orice intervenție a lui Dumnezeu din creație*. Dacă se mai admite existența lui Dumnezeu, aceasta se face doar în măsura în care lumea ca mașină a avut nevoie de un impuls inițial pentru a se pune în mișcare. După aceasta Dumnezeu rămâne izolat într-o transcendență inaccesibilă, care pierde orice legătură cu Universul creat. Dar eliminarea lui Dumnezeu din creație, în virtutea unui concept artificial care reduce lumea la o simplă mașină, golind-o de orice conținut spiritual, a provocat în sufletul omului contemporan vidul spiritual pe care încearcă să-l compenseze prin consum de droguri, prin explozii de violență, prin *fascinația vitalismului neopăgân*, prin abandonarea lui în ideologia sectelor care-l scufundă în confuzie și dezorientare nedescrisă (nu mai vorbim de dezastrul ecologic provocat de concepția unei lumi înțelese ca mașină). Potrivit teoriei mecaniciste, lucrurile există în sine și sunt legate unele de altele prin legături exterioare. În noua teorie a Universului, care dorește să depășească reprezentarea lumii ca

mașină, lucrurile sunt legate între ele prin relațiile interioare ale energiei lor; altfel spus, nimic în lume nu există, nu trăiește și nu se mișcă în sine însuși, totul există, trăiește și se mișcă în celălalt, unul în altul, unul cu altul, unul pentru altul în realitatea cosmică reciprocă susținută de Duhul lui Dumnezeu. În acest sens, pentru a explica criza spirituală a culturii europene, Biserica Orientală vorbește despre conceptul de pneumatologie și consecințele dramatice asupra omenirii determinate de marginalizarea sau ignorarea Duhului Sfânt în educația și renașterea spirituală a fiecăruia dintre noi.

Pe acest fond descris până acum ne putem explica diversitatea manifestărilor umane întâlnite la foarte mulți semeni de-ai noștri, care, prin ignorarea, minimalizarea sau reinterpretarea componentei spirituale a vieții, au ales să-și reconsidere sistemul de valori în virtutea pragmatismului lui „a avea”. În raport cu această nouă orientare valorică, fiecare încearcă să-și justifice credința prin prisma faptului că, dacă „eu am”, „tu ai”, atunci și „el are”; altfel spus, îmi iubesc aproapele ca pe mine însumi, sunt generos, mă doare durerea altuia și mă implic. Cât privește relația cu cele sfinte, și aici întâlnim relativ același fenomen (spre exemplu, în foarte multe situații observăm că oamenii atunci când se raportează la cele sfinte o fac tot prin prisma lui „a avea”. Vezi opinii, afirmații cu ocazia manifestărilor religioase... Toți se gândesc la propria persoană, la cei apropiați; câți spun: „Fac toate acestea pentru tine, Doamne”? Nu cumva această poleială prin care ne arătăm credincioși, drepți, smeriți pălește la prima adiere de vânt, la prima încercare, la prima suferință? Nu cumva credința în „a avea” ne face mai egoiști și ne determină să topim aurul credinței adevărate pentru a crea noi idoli mai mult sau mai puțin încorporați?)

Definită în funcție de proiectul politic al modernității, Europa Unită își construiește în prezent relația cu religia sub forma a ceea ce istoricul René Rémond numea „o secularizare amiabilă”. Cu alte cuvinte, faptul că religia nu mai legitimează politicul și statul își asumă o neutralitate principială față de credințele religioase nu echivalează cu a nu recunoaște sau a nu valoriza rolul religiei în spațiul public. Ecoul unei priviri lucide asupra fenomenului religios contemporan, la nivel global, nu poate să nu fie o reconsiderare a religiozității ca dimensiune perenă a conștiinței umane, care cunoaște modulații istorice și reveniri spectaculoase.

Deși actuala Constituție europeană nu include în preambul referința la „rădăcinile creștine”, Europa nu poate să nu-și recunoască originalitatea istorică: ea datorează creștinismului atât principiul de unitate (vizibil, mai ales, în primul mileniu), cât și actuala divizare confesională, astfel încât unii vorbesc despre mai multe Europe religioase, fiecare cu propria sa raportare la modernitate.

Recent un mare prelat englez recunoștea într-un interviu valoarea tradițiilor religioase din România pentru statele europene puternic secularizate. Modelul oferit de ortodoxie pentru civilizația occidentală poate constitui o șansă de reconciliere a omului rătăcit în labirintul unei societăți bazate pe consumism și confort material, cu valorile spirituale existente în practica religioasă răsăriteană. Există o șansă istorică pentru Noua Europă să-și reconsidere dialogul direct cu Dumnezeu privind spre Răsărit; cine ar fi crezut acum două decenii că vom apuca ziua în care vom spune: *Credința vine de la Răsărit?*

În concluzie, omul modern, preocupat de confortul său cotidian, adeptul mimetismului religios sau spectatorul pasiv al ceremoniilor religioase, rătăcitor prin lume, re trăiește oarecum situația de derută și neputință care l-a făcut pe Petru să exclame: *Quo vadis, Domine?* Fiecare are un răspuns rezervat la această întrebare și depinde numai de noi unde căutăm acest răspuns (respectiv în zona lui „a avea” sau în zona lui „a crede”; ideală pentru Noua Europă ar fi sintagma „a avea un nou mod de a crede”).